

De auteurs ha wol wurk makke fan it útlizzen fan ûnbekende wurden en útdrukkingen. Sa fine wy op 'e siden 142-145 in 'glossarium', dat fierder net taljochte wurdt, mar dat gearstald is fan termen dy't yn roomske dtb's foarkomme. Ek by de transkripsjes wurde ferklearringen jûn, meast wol krechte fansels, mar guon binne der by troch. Sa wurdt op s. 55 'sequestratie' útlein as 'opvolging' ynstee fan 'beslag' (op in neilittenskip). Fermaaklik wurdt it fansels as ferkeard lêzen wurden útlein wurde, lykas de 'gejustitueerde erffgenaem' fan niiskrekt. De ferklearring dy't jûn wurdt is 'rechtmatige' erfgenamt, dat der yn dizze kontekst net alhiel by troch is, mar net in krece werjefte is fan de betsjutting fan it wurd 'geïnstitueerde'.

Inkeldris siket men omdôch om 'e útlis fan in betsjutting. Sa wurde (s. 47) finzenen by wize fan bestraffing foar twa of trije dagen 'op de rooster ... gebragt'. Hjir hie in taljochting wol op syn plak west.

Al lêzendewei bekrûpt jin mear en mear de fraach, wat eins de 'doelgroep' fan dit boek is. De redaksje hat it oer sawol begjinnende as mear betûfte genealogen, mar ik ha myn twivels. Yn alle gefal hat in ûndersiker dy't net fan doel is om him bûten Fryslân te weagjen, net folle oan dit boek. Mar foar it ferbreedzjen fan it eachweid of in earste oriïntaasje oer de provinsjegrinzen hinne, kin it wol fertuten dwaan. It liket my ek in tige gaadlik jierdeis- of sinteklazegesink foar leafhawwers fan genealogysk ûndersyk.

Pieter Nieuwland (Hurdegaryp)

Johanneke Sytsema (1998)

De 17 Keuren en de 24 Landrechten in de Ommelander Rechtshandschriften. (Amsterdam: VU Uitgeverij, ISBN: 90-5383-616-0, X + 443 pag.'s., f 80,-).

De dissertatie van Johanneke Sytsema markeert het einde van een periode in de geschiedenis van de bestudering van het Oudfries. Het is namelijk de laatste oogst met betrekking tot dit vakgebied van de enige jaren geleden opgeheven studierichting Fries aan de Vrije Universiteit. Samen met Thomas Johnston, die enige maanden eerder promoveerde op het proefschrift *Codex Hummercensis (Groningen, UB, PEIP 12). An Old Frisian Legal Manuscript in Low Saxon Guise* (Fryske Akademy; Leeuwarden 1998), is zij te beschouwen als de 'Nachwuchs' van prof.dr. H.D. Meijering, emeritus hoogleraar Fries aan de VU. Meijering is hiermee in staat gebleken om zijn interesse voor het zogenaamde Ommelander corpus over te dragen op twee promovendi.

De term 'Ommelander Rechtshandschriften' uit de titel van de dissertatie slaat op een vrij omvangrijk corpus handschriften, daterend uit de 15e en vooral de 16e eeuw en afkomstig uit de Groninger Ommelanden. In deze manuscripten zijn Nedersaksische vertalingen te vinden van Oudfriese wetsteksten. Na toevoeging van lokale Ommelander rechten en andere teksten¹ ontstond een collectie teksten, bestemd voor een groep die het Fries niet meer machtig was, maar zichzelf wel als 'Vrije Friezen' zag. Terwijl namelijk Friesland ten westen van de Lauwers in 1498 onder heerlijk gezag kwam, wisten de inwoners van de Groninger Ommelanden hun zelfbestuur langer te behouden. Er bestond een systeem van roulerend rechterschap, waarbij de belangrijkste eigenerfde boeren bij toerbeurt een jaar lang het ambt van rechter binnen een bepaalde streek op zich namen. Het is deze historische context die het grote aantal manuscripten met verzamelingen van rechtsteksten verklaart; iedere Ommelander boer die een jaar lang rechter werd had immers behoefte aan een dergelijk handschrift.

Het totale aantal nog bestaande Ommelander handschriften is bij de huidige stand van het onderzoek nog onbekend; volgens Johnston zijn het er meer dan 200, terwijl volgens Sytsema het aantal waarschijnlijk dichterbij 300 ligt. Er zijn in het verleden door voornamelijk Gerbenzon en Meijering initiatieven ontplooid om dit corpus te ontsluiten. Zowel Gerbenzon als Meijering beschreef een aantal handschriften in studies naar individuele Oudfriese teksten, die ook in het Nedersaksisch vertaald waren, zoals de 'Excerpta Legum', de 'Rechten ende Wilkoeren', het 'Rudolfsboek' en de 'Statuten van de Opstalsboom'.³ Daarnaast beschreven beide onderzoekers in een gezamenlijk project 63 Ommelander handschriften.⁴ Wanneer bij de tot nu toe beschreven handschriften de 76 exemplaren opgeteld worden die Sytsema gebruikt heeft voor haar onderzoek, en de dubbelen worden daar van afgetrokken, kom ik op een totaal van 114 gelokaliseerde en (min of meer) beschreven Ommelander handschriften.⁵ Het getal komt redelijk overeen met de 107 handschriften die Johnston in Appendix VIII van zijn dissertatie opsomt.⁶ Dit betekent dat iets meer dan de helft of iets meer dan een derde (afhankelijk van de schatting; 200 of 300) van het totale corpus enigszins in kaart is gebracht.

Het Ommelander corpus kan vanuit twee verschillende invalshoeken bestudeerd worden. In de eerste plaats kan het gezien worden als een soort 'hulpmiddel' bij de bestudering van het Oudfries. Veel van de teksten in het Ommelander corpus zijn immers vertalingen van Oudfriese originelen. Daarnaast kan het corpus bestudeerd worden als een onafhankelijk, op zichzelf staand onderzoeksgebied. Het geeft inzicht in de historische ontwikkelingen in dat gebied in de 15e en 16e eeuw. Tot nu toe heeft men duidelijk voor de eerste invalshoek gekozen. De dissertaties van Johnston en Sytsema sluiten hier eveneens op aan, hoewel Johnston door zijn uitgebreide hoofdstuk over 'The Corpus of Low Saxon Ommeland Manuscripts' een aanzet geeft tot de bestudering van het Ommelander corpus an sich.

Sytsema houdt zich in haar proefschrift bezig met de overlevering van twee teksten in het Ommelander corpus, die bijna zonder uitzondering als een Siamese tweeling bij elkaar worden gevonden. Deze zogenaamde 17 Keuren en 24 Landrechten worden als de oudste Oudfriese teksten beschouwd. Ze zijn waarschijnlijk ontstaan in de 11e en 12e eeuw, en worden in het gehele Oudfriese corpus (dus in Oudfriese handschriften afkomstig uit de provincies Friesland en Groningen en uit Oost-Friesland in Noord-Duitsland) aangetroffen. Het waren voor de Friezen in de Middeleeuwen belangrijke teksten, omdat ze een rechtvaardiging vormden voor hun claim op zelfbestuur, de zogenaamde 'Friese Vrijheid', die hun door Karel de Grote zou zijn verleend.⁷

Het doel van het onderzoek van Sytsema is 1) het verzorgen van een diplomatisch verantwoorde editie van de beste redactie van de 17 Keuren en de 24 Landrechten; 2) het opstellen van een stemma van de teksten in de 76 bestudeerde handschriften; 3) een nadere ontsluiting van het Ommelander corpus, en 4) het verwerven van meer inzicht in het Oudfriese origineel van de 17 Keuren en de 24 Landrechten.

Na een historische inleiding en een inleiding op het onderzoek (hoofdstuk 1) volgt een overzicht en korte beschrijving van de 76 onderzochte handschriften (hoofdstuk 2). Na een hoofdstuk (3) over de gebruikte methodologie presenteert zij in hoofdstuk 4 ('De tekstfiliatie') en hoofdstuk 5 ('Contaminatie') de verschillende handschriften en de verschillende redacties. De 17 Keuren en de 24 Landrechten zijn overgeleverd in een korte, een lange en een Latijnse versie. Deze laatste komt echter maar in twee (15e-eeuwse) Ommelander handschriften voor, en wordt door Sytsema vergeleken met de Latijnse versie van dezelfde teksten die in de nauw met elkaar samenhangende Oudfriese handschriften H1 en H2 (de eerste en tweede Hunsegoër codex) te vinden

is. Tenslotte is er een kleine groep handschriften waarin de 17 Keuren en de 24 Landrechten in gecontamineerde vorm overgeleverd zijn; handschriften dus die meer dan één legger hebben gehad, en die daarom niet zonder meer in een stemma zijn in te passen. Dan volgen twee hoofdstukken, waarin achtereenvolgens de lange en de korte versie met vertaling (6) en de Latijnse versie (7) uitgegeven worden. Er is hierbij niet voor een kritische editie gekozen, wat zou betekenen dat telkens de beste lezingen van een bepaalde tekst uit verschillende handschriften bij elkaar worden gevoegd om zo te komen tot een gereconstrueerde tekst, maar voor een diplomatische editie van het handschrift, dat de beste lezingen heeft, in voetnoten aangevuld met archetypuslezingen. Het proefschrift sluit af met een samenvatting en conclusie in het Nederlands en het Engels (h. 8) en de bijlagen.

Om tot haar stemma en de keuze van de beste redactie te komen heeft Sytsema steekproefsgewijs negen handschriften geselecteerd die ze volledig getranscribeerd heeft. Vervolgens heeft ze de teksten van de keuren en landrechten in logische zinnen en zinsdelen opgehakt en deze genummerd; dit zijn de zogenaamde varianten. De varianten zijn genummerd: variant 101 betekent eerste keur, eerste zin(sdeel). Variant 2101 is het begin van het eerste landrecht, en het 24e landrecht eindigt met variant 4420. Op deze manier ontstaat er een totaal van 1140 varianten, die natuurlijk allemaal een aantal lezingen hebben. Wanneer alle varianten bekeken zouden worden, zou er met ruim 10.000 variabelen rekening moeten worden gehouden. Er zijn echter 172 varianten geselecteerd, rekening houdend met relevantie en een evenwichtige verspreiding over alle teksten, die in totaal 1106 variabele lezingen geven.⁸ De cijfers die ik hier geef zijn overigens ontstaan op basis van mijn eigen berekeningen; Sytsema geeft ze niet. Op basis van genoemde geselecteerde varianten zijn de verschillende stemmata van de lange versie (56 handschriften), de korte versie (10 handschriften) en de gecontamineerde versies (11 handschriften) opgesteld.⁹ De overlevering van de lange versie is opgedeeld in negen clusters, waarvan eerst substemmata opgesteld zijn.

Bij het kiezen van een methode plaatst Sytsema twee stemmatologische methoden tegenover elkaar. De aan de VU ontwikkelde computergestuurde, kwantitatieve methode-Dees bleek niet toepasbaar gezien het grote aantal van 76 handschriften in het corpus van Sytsema. Deze methode streeft er namelijk naar om een kwalificatie van de gevonden verschillen zo lang mogelijk uit te stellen, en eerst een uitputtende variantenlijst op te stellen. Vooral dit laatste bleek voor dit corpus niet uitvoerbaar te zijn, zodat uiteindelijk gekozen werd voor de klassieke, kwalitatieve methode Lachmann (de klassieke methode van de gezamenlijke fout). Ik vind dat er hier onnodig moeilijk gedaan is (maar ik ben geen stemmatoloog). Ten eerste gaat de methode-Dees er van uit dat een beste lezing niet bekend is. In deze studie is dat echter wel het geval, omdat we weten dat de oorspronkelijke vertaling van de keuren en landrechten gemaakt is op grond van een Oudfriese redactie die heel erg leek op de redactie die we vinden in het zogenaamde Fivelgoër handschrift (F), en die dan ook F* wordt genoemd. Voorts lijkt het me door middel van deze kennis en de selectie van varianten zoals die in bijlage I wordt opgesomd, toch heel goed mogelijk om een tabel op te stellen van 172 rijen (de varianten) en 76 kolommen (de handschriften), waar telkens de variante lezing van het betreffende handschrift in de cellen wordt ingevuld. En laten we zo'n tabel nu vinden in bijlage II!¹⁰ Door een hiërarchie op te stellen voor de verschillende variante lezingen (bijvoorbeeld lezing a van variant 4408 is de beste), lijkt het me zonder meer mogelijk om met behulp van de computer een stemma op te stellen of in elk geval de verhoudingen tussen de verschillende handschriften in beeld te brengen. Misschien heeft Sytsema dit ook zo gedaan, maar ze vermeldt het niet. Het

stemmatologische deel neemt bovendien erg veel plaats in de dissertatie in, en is bepaald geen spannende kost voor een niet-stemmatoloog.

Tot slot iets over de opbrengsten van het onderzoek. De eerste twee onderzoeksdoelen zijn gerealiseerd; Sytsema geeft een editie van de Nedersaksische versies van de 17 Keuren en de 24 Landrechten en een stemma. Ook het derde onderzoeksdoel is gehaald; er zijn 40 nieuwe Ommelander handschriften gelokaliseerd en kort beschreven, hoewel het corpus voor een buitenstaander nog steeds een relatief ontoegankelijk onderzoeksterrein blijft. Tenslotte heeft Sytsema's dissertatie ook geleid tot het verwerven van nieuwe inzichten in het Oudfrieze origineel van de 17 Keuren en de 24 Landrechten. De korte versie blijkt een alternatieve 10e keur te bevatten, die in het Oudfrieze corpus alleen in de incunabel Druk wordt gevonden, wat er op wijst dat het aantal keuren lange tijd niet vast stond.

Han Nijdam (Abcoude)

Noten

1. Zie voor een overzicht van de verschillende tekstcategorieën in het Ommerlander corpus: Johnston, *Codex Hummercensis* 42-44.
2. P. Gerbenzon, *Excerpta Legum. Onderzoekingen betreffende enkele Friese rechtsboeken uit de vijftiende eeuw* (Groningen/Djakarta 1956).
3. H.D. Meijering, *De Willekeuren van de Opstalsboom (1323). Een filologisch-historische monografie* (Groningen 1974).
4. Zie Johnston, *Codex Hummercensis* 559-561 (= App. VIII).
5. De beschrijvingen van Sytsema (p. 24-43) zijn summier en toegespitst op haar onderzoek. Ze bevatten echter wel een signatuur, een datering en informatie over de band waarin het handschrift ingebonden is.
6. Johnston, *Codex Hummercensis* 559-561 (= App. VIII).
7. Zie N.E. Algra, *Zeventien keuren en Vierenwintig landrechten* (2e dr.: Graal; Doorn 1992).
8. Zie bijlage I, de 'Variantenlijst' op p. 371-412.
9. De uiteindelijke stemmata van de lange en korte versie zijn te vinden op p. 124 en 152.
10. Hier zijn een paar kleine opmerkingen over bijlage I en II noodzakelijk. In bijlage I worden de verschillende lezingen per variant met een letter genummerd (dus a, b, c, etc.), maar soms met een liggend streepje, bijv. in variant 4023. De representant van de variante lezingen wordt ook genoemd, in dit geval hs. Re. Wanneer we dit echter in de tabel in bijlage II nazoeken (p. 431), vinden we dat Re voor variant 4023 lezing b heeft. Bovendien vinden we in deze tabel ook liggende streepjes ('-') en '='-tekens die niet verklaard worden en die niet corresponderen met dezelfde tekens in bijlage I.

Ph.H. Breuker, m.m.f. R.N.H. Boerma (1997)

De Fryske heilingen fan de Halbertsma's. (Ljouwert: Fryske Akademy, ISBN: 90-6171-845-7, FA-nû. 854, 95 s., mei twa losse blêden 'In pear oanfollingen en ferbetteringen' (jannewaris 1999, by de utjouwer te krijen), f 27,50 (foar leden en stipers FA f 25,-)).

Wie wil weten wat het betekent om 'oer de tonge te kakken' raadplege dit boek, waarin alle bekende kinderprenten met Friese teksten behandeld worden. Deze prenten, nagenoeg altijd uitgevoerd in houtsnede, worden in de literatuur ook wel aangeduid als cents- of volksprenten. De eerste aanduiding verwijst naar de prijs van dit in heel pre-industrieel Europa bekende goedkope massa-artikel (voor de introductie van het decimale geldstelsel werden ze ook wel 'oortjesprenten' genoemd), de tweede naam